

מראה מקומות, שיעור מאת הג"ר העשי רייכמן שליט"א
בעל המחבר ספר "רשימות שיעורים של הרי"ד סולוביצ'יק על ב"ק"

בבא קמא כו. - בענין אדם המזיק

נקודות שנידונו בשיעור זה:

- אדם המזיק, למה חייבתו תורה? האם חייבתו התורה לשלם מפני שהוא "מזיק" בטבע, והוא היה צריך לשמור עצמו מלהזיק - או מפני שהוא "גברא", וצריך לשלם על כל מה שפעל?
- ברש"י בבא קמא צח: מבואר שילד ששרף שטרותיו של חברו צריך לשלם לכשיגדיל. וצ"ע, מ"ש משורו של קטן שהזיק, דלא מצאנו בו חיוב לכשיגדיל בשום מקום?
- מבואר במשנה ד"אדם מועד לעולם - ואפילו באונס. וצ"ע, הלא מבואר בירושלמי שאדם שהזיק כשהוא ישן פטור על ניזקי חברו ששכב אצלו אחר כך, ומזה משמע דאין לחייב אדם על כל האונסים, וכן מצאנו דפועל ששיבר את החבית באונס, פטור.
- מה שפטרה התורה אדם שחטא באונס (כדכתיב ולנערה לא תעשה דבר), האם זה מפני שהתורה פטרתו מעונשין כיון שנאנס, או שאין המעשה מתייחס אליו כלל כשעשאו באונס?

1. גמרא בבא קמא ג:, וז"ל, "וכי קאמר רב פפא - אתולדה דמבעה. מאי ניהו? אי לשמואל, דאמר מבעה זו שן, הא אוקימנא תולדה דשן כשן! אי לרב, דאמר מבעה זה אדם, מאי אבות ומאי תולדות אית ביה? וכי תימא, אב - נייעור, תולדה - ישן, והתנן: אדם מועד לעולם, בין ער בין ישן."

ושם ד., וז"ל, "אדם דרכו להזיק? בישן. ישן דרכו להזיק? כיון דכייף ופשיט אורחיה הוא. ושמירתן עליך. אדם - שמירת גופו עליו הוא! ולטעמך, הא דתני קרנא: ארבעה אבות ניזיקין ואדם אחד מהן, אדם - שמירת גופו עליו הוא! אלא כדאמר ליה רבי אבהו לתנא, תני: אדם - שמירת גופו עליו, הכא נמי תני: אדם - שמירת גופו עליו."

2. גמרא בבא קמא צח:, וז"ל, "ואמר רבה: השורף שטרו של חברו - פטור, דאמר ליה: ניירא קלאי מינדך. מתקיף לה רמי בר חמא: היכי דמי? אי דאיכא סהדי דידעי מאי הוה בשטרא, ליכתבו ליה שטרא מעליא! ואי דליכא סהדי, אנן מנא ידעינן? אמר רבא: תהא במאמינו. אמר רב דימי בר חנינא: הא דרבה - מחלוקת ר"ש ורבנן היא, לר"ש דאמר: דבר הגורם לממון כממון דמי - מחייב, לרבנן דאמרי: דבר הגורם לממון לאו כממון דמי - לא מחייב... אמר אממיר: מאן דדאין דינא דגרמי - מגבי ביה דמי שטרא מעליא, ומאן דלא דאין דינא דגרמי - מגבי ביה דמי ניירא בעלמא. הוה עובדא, וכפייה רפרם לרב אשי, ואגבי ביה כי כשורא לצלמא."

ורש"י שם ד"ה ואכפייה רפרם לרב אשי, וז"ל, "ששרף שטר חברו בילדותו."

3. משנה בבא קמא לט., וז"ל, "שור של פקח שנגח שור של חרש שוטה וקטן - חייב, ושל חרש שוטה וקטן שנגח שור של פקח - פטור."

4. תוס' בבא קמא כז: ד"ה ושמואל אמר באפילה שנו, וז"ל, "והא דפליגי לקמן (דף כט). אי נתקל פושע הוא או לא כגון שנתקל מעצמו ולא נתקל בשום דבר, אבל הכא שנתקל מחמת מכשול ולא איבעי ליה לעיוני אנוס הוא ואע"ג דלעיל (דף כו:) מרבינן אונס כרצון באדם המזיק מפצע תחת פצע, אונס גמור לא רבי רחמנא דהא בירושלמי פוטר אותו שישן ראשון אם הזיק לשני הבא אצלו לישן, וכן בהגוזל בתרא (לקמן דף קיב.) גבי הניח להם אביהם פרה שאולה כסבורים של אביהם היא וטבחוה ואכלוה משלמין דמי בשר בזול שכך

נהגו אבל מה שהזיקו לא דאנוסין הן, ובמתניתין נמי תנן היה בעל חבית ראשון ובעל קורה אחרון דאם עמד בעל חבית ונשברה חבית בקורה פטור. ונראה לדקדק דאדם המזיק דמפטר באונס (משום) שהוא כעין גניבה מדתניא בשלהי האומנים (ב"מ דף פב: ושם ד"ה וסבר) המעביר חבית ממקום למקום ושברה רבי יהודה אומר שומר חנם ישבע נושא שכר ישלם והשתא מדמחייב נושא שכר ופוטר שומר חנם ולא מחייב מטעם אדם המזיק ש"מ דבאנוס דכעין גניבה אדם המזיק פטור ומדמה ר' יהודה נתקל לגניבה, אבל באונס שהוא כעין אבידה שהיא קרובה לפשיעה יותר כדאמרינן בהשואל (ב"מ דף צד:) דגניבה קרובה לאונס ואבידה קרובה לפשיעה נראה דאדם המזיק חייב, דא"א לומר שלא יתחייב אלא בפשיעה...."

5. חידושי הרמב"ן בבא מציעא פב:, וז"ל, "ומצאתי בתוס' בב"ק (כ"ז ב') שמפרשים אותה משום אדם המזיק, וא"כ למה פטרוהו לדברי האומר אנוס הוא והלא אדם מועד לעולם בין באונס בין ברצון. והם השיבו שאינו חייב באונסין גדולים, וסמכו אותה מן הירו' שאמרו בישן ובא חבירו וישן אצלו הוא המועד. ואי אפשר להעמידה דהתם משום דשני פשע בעצמו, וכן מה שאמרו באם היה בעל קורה ראשון ובעל חבית אחרון וכולה מתניי, וכן מה שאמרו לפי שאין דרכן של בני אדם להתבונן בדרכים, כלם כשהם אדם המזיק משום פשיעה דניזק פטור בהם, או שהם בור וכגון שהלה נתקל בו, ואין להאריך כאן... וסוף דבר כיון שהזכירו חכמים באונס נזקין אבן מונחת בחיקו ולא הכיר בה מעולם (ב"ק כ"ו ב'), ונפל מן הגג ברוח שאינה מצויה (שם כ"ז א') הרי הזכירו סוף האונסין כלם, דרוח שאינה מצויה אפילו כאותה של אליהו במשמע, דרוח מצויה הזכירו לענין שומר חנם אבל רוח שאינה מצויה לא הוזכרה בתלמוד אלא לענין אונס דהוא מן האונסין הגדולים שבעולם, ואין כאן מקום להאריך בזה יותר מדאי."

6. רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק ו' הלכה א', וז"ל, "המזיק ממון חבירו חייב לשלם נזק שלם, בין שהיה שוגג בין שהיה אנוס הרי הוא כמזיד, כיצד נפל מן הגג ושבר את הכלים או שנתקל כשהוא מהלך ונפל על הכלי ושברו חייב נזק שלם, שני ומכה בהמה ישלמנה ולא חלק הכתוב בין שוגג למזיד."

7. רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק ח' הלכה ד', וז"ל, "נשא ממון חבירו בידו ונתנו לאנס חייב לשלם מכל מקום אע"פ שהמלך אנסו להביא, במה דברים אמורים שאם אנסו להביא והביא חייב בשלא הגיע הממון לרשות האנס אבל אנס שאנס ישראל עד שהראהו ועמד האנס על הממון ונעשה ברשותו ואנס את ישראל עד שהוליכו לו למקום אחר ואפילו הוליכו זה המוסר שהראה הרי זה פטור מלשלם שכיון שעמד האנס בצד האוצר כבר אבד כל מה שיש בו וכאילו נשרף."

8. רשימות שיעורים של הרב יוסף דוב הלוי (שנרשמו ע"י הרב צבי העשי רייכמן), בבא קמא ב.

ב

שיעורים

בי"ק חלק א'
דף ב ע"א

רשימות

מסכת ב"ק

פרק ארבעה אבות

הזיק שור של קטן פטור הקטן מלשלם (עי' לקמן דף לט.) משום שאינו בר שמירה ולא פשע בחיוב של שמירת שורו. ומוכח שאדם המזיק בגופו אינו חייב משום אי-שמירה אלא מחמת עצם מעשה ההיזק שעשה ומעשה קטן חשוב למעשה מזיק ומשום כך חייב לשלם לכשיגדיל.

ויעויין לקמן במתניתין (כו.) שאדם מועד לעולם בין שוגג בין מזיד ובסנהדרין (עב.) כתוב בין באונס בין ברצון. וחלוקים הראשונים בדין זה. שיטת התוס' (לקמן דף כז: בד"ה ושמואל אמר) שאדם המזיק חייב באונס כעין אבידה אבל באונס כעין גניבה פטור. וכתב הרב המגיד בפ"ו מהל' חובל ומזיק (הל"ד) ששיטת הרמב"ם אינה כן אלא שאדם המזיק פטור דוקא באונס גמור. וניתן לבאר את מחלוקתם לאור החקירה הנ"ל ביסוד המחייב של אדם המזיק. לדעת התוס' המחייב של אדם המזיק הוא הפשיעה בשמירת גופו כמו המחייב בשאר המזיקין, ולכן אדם שהזיק חייב רק כשפשע בשיעור של כעין אבידה.

דף ב ע"א. משנה. ארבעה אבות נזיקין וכו' והמבעה. אליבא דרב (לקמן דף ג:) מבעה זה אדם. יש לחקור בתשלומי אדם המזיק אם יסוד המחייב הוא ביטול חובת שמירה, דהיינו שפשיעת הבעלים בשמירת המזיק מחייבתם לשלם את הנזק וכמבואר במשנה לקמן (דף ט:) וז"ל כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו עכ"ל, או שהמחייב דאדם הוא עצם מעשה הנזק שעשה ולא במה שפשע בשמירת גופו, שהרי מסתבר שבאדם אינו חל שם מזיק ואין חובת שמירת נזקין מוטלת עליו, דדוקא כשנמצא ברשותו של אדם חפצא של מזיק חלה עליו לשומרו מלהזיק. אמנם אדם הואיל ואינו נקרא בשם מזיק לא יחול עליו חיוב שמירת מזיקים ומתחייב לשלם עבור מעשה ההיזק ולא בגלל פשיעה בשמירת גופו. (1)

ונראה להביא ראיה משיטת רש"י (וכמבואר בראשונים) לקמן (דף צח: בד"ה ואכפיה רפרם לרב אשי) וז"ל ששרף שטר חבירו בילדותו עכ"ל, דאדם שהזיק בקטנותו חייב לשלם כשיגדיל. (2) מאידך אם

המשנה לקמן (דף ט:), עיין באחרונים.
(2) כוונת רש"י שנויה במחלוקת. לפי בעל אור זרוע "בילדותו" ר"ל בקטנותו, אך לדעת בעל גידולי תרומה (שער ל"ו ח"ב סוף אות ו') היינו בכחירתו אחר שהיה לבר עונשין. ועי' בפלפולא חריפתא. וע"ע בט"ז אור"ח סי' שמ"ג ס"ק ב' שכתב דהיה לפניו משורת הדין דומיא דחובל עיי"ש. וכן משמע שלמד הגר"א דציין רש"י זו שם.

(1) חקירת רבינו זצ"ל כאן היא דוקא בנוגע לאדם המזיק. וידועה החקירה בשאר הנזיקין האם עיקר המחייב לשלם הוא ביטול חובת השמירה או מעשה הנזק שממונו עשה. עיין בשיעורים לפרק הכונס (דף נה: ד"ה משנה, דף נו. ד"ה תחילתו בפשיעה, ודף נו: בסוף ד"ה תוס' ד"ה פשיטא) ובמקומות אחרים ברשימות. ברם רבינו זצ"ל נקט בדרך כלל בשיעורים שהמחייב בשאר הנזיקין הוא ביטול חובת השמירה וכפשטות

אולם אם נאנס כעין גניבה פטור כי לא פשע בשיעור הפשיעה המחייב. מאידך הרמב"ם, לפי הה"מ, סובר שמעשה המזיק מחייב אדם, לפיכך חייב בכל אופן שהזיק ואינו פטור אלא באונס גמור שאינו נחשב למעשה אדם בכל התורה כולה וכדכתיב ולנערה לא תעשה דבר. (3)

אך יש לעיין אליבא דרש"י והרמב"ם (לפי הה"מ) הסוברים שהמחייב דתשלומי אדם המזיק הוא עצם מעשה ההזיק שעשה ולא החסרון של שמירה, למה מנה רב אדם בתוך אבות הנזיקין, והרי בשאר הנזיקין המחייב לשלם הוא פשיעת הבעלים בשמירת המזיק ואילו באדם המחייב לשלם אינו פשיעתו אלא עצם מעשה הנזק שעשה. מאידך אליבא דהתוס' הנ"ל הסוברים שהמחייב של אדם המזיק דומה למחייב של שאר הנזיקין. דהיינו פשיעה רחוקה שמירה האומלת עליו, ניחא למה נמנה אדם בין אבות הנזיקין דמשנתנו. ועוד צ"ע שאם אין באדם חלות שם מזיק מהו הביאור בלשון המשנה "הצד השוה שבהן שדרכן להזיק", דמשמע שיש בכלם חלות שם מזיק המחייב שמירה, והרי לא שייך חלות שם זה באדם.

והנה הרמב"ם כתב בפ"ו מהל' חובל ומזיק (הל"ג) וז"ל אם היו שניהן ברשות או שניהם שלא ברשות והזיק אחד מהן ממון חבירו שלא בכוונה פטור עכ"ל. והשיג עליו הראב"ד וז"ל דין זה אינו מחוור דאפילו שניהם ברשות או שלא ברשות ולא הוה ידע ביה אם הזיקו חייבין אבל הווקו זה בזה פטורין עכ"ל.

ולכאורא נראה שביאור שיטת הרמב"ם שהמחייב של אדם המזיק הוא ביטול חובת השמירה המוטלת עליו (שלא כדנ"ל בשיטתו), ולכן אם הוא ברשות אינו חייב לשמור את עצמו כ"כ ולפיכך אם הזיק שלא בכוונה פטור. אך אף אדם שברשות חייב לשמור את עצמו מלהזיק בכוונה ולכן חייב. אמנם אם ננקט בשיטת הרמב"ם כנ"ל סובר שהמחייב הוא מעשה המזיק צ"ע בביאור הבחנתו בין ברשות ושלא ברשות ובין כוונה לשלא בכוונה. (4) ובאמת זהו יסוד השגת הראב"ד על הרמב"ם שהמחייב הוא מעשה מזיק ולכן סובר שאין לחלק בין ברשות לבין שלא ברשות. אך מה שהבחין הראב"ד בין הזיקו לבין הווקו צריך ביאור. ומסתבר שהראב"ד סובר שבהווקו זה בזה בשב ואל תעשה אין כאן מעשה נזק המחייב, המחייב בהווקו הוא אי-שמירה, ולכן כששניהם ברשות והווקו זה בזה פטורים.

לאור ביאור זה ברמב"ם שהמחייב באדם הוא אי-שמירה ניחא מה שכלל רב אדם המזיק עם שאר אבות הנזיקין שאף אדם חייב כשאר מזיקים משום אי-שמירה. ואילו לפי מש"כ בשיטת הראב"ד ניתן לומר שרב מנה אדם המזיק בין שאר אבות הנזיקין דוקא באופן שהזיק בשב ואל תעשה, כגון שנתקל הניזק במזיק (עיין לקמן בשיעורים לפרק המניח). ככה"ג יסוד המחייב הוא אי-שמירת גופו ובכך דומה למחייב של שאר אבות הנזיקין המתחייבים מחמת חסרון שמירה. ויתכן שאף רש"י סובר כהראב"ד וגם לדעתו מדובר במשנה רק בנוק ע"י שב ואל תעשה של

המזיק, וניחא מה שמנה רב אדם בתוך שאר אבות הנזיקין המחוייבים לשלם משום פשיעת הבעלים. (5)

מזיק כמו שפי' שם בשי' הרמב"ן שקבע דאדם חייב אפילו באונס גמור אלא שחולק על הרמב"ן בגדר פטור אונס, עיי"ש. וע"ע בשיעורים לקמן (דף כח: ד"ה אונס כו.).

(4) עיין לעיל בהערה הקודמת. ולפי הנ"ל שיטת הרמב"ם באדם המזיק באונס מתבאר אף מדין אי-שמירה.

(5) ויתכן שכך היא גם כוונת הגמרא דאוקמה למשנתנו אליבא דרב בישן ותני אדם שמירת גופו עליו. ישן המזיק נחשב למזיק בשב ואל תעשה כי חסר מעשה מזיק בקום ועשה שעשה אדם ער שהזיק. ישן שהזיק חייב משום שפשע בשמירת גופו ובכך דומה לשאר אבות נזיקין. מאידך אדם ער שהזיק חייב משום מעשה הנזק שעשה ולא נמנה בתוך שאר אבות הנזיקין. עיין ברשימות לקמן (דף ה: תוס' ד"ה כי שרית בא"ד וי"ל דאתו מאדם ישן).

(3) עי' לקמן בשיעורים (דף כו:): שרבינו שם האריך בביאור מחלוקת הראשונים בענין אדם המזיק באונס. ועיי"ש שרבינו נסתפק בביאור שיטת הנ"י (וכן סובר הרמב"ם אליבא דמ"מ) שאדם המזיק פטור רק באונס גמור ובכל שאר האופנים חייב האם סובר כתוס' דהמחייב באדם הוה אי-שמירה אלא שחולק בנוגע לשיעור הפשיעה, או דסובר דחייב משום מעשה